

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра теоретичної фізики імені академіка І.М.Ліфшиця

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Перший проректор

“ _____ ” _____ 20__ р.

Програма навчальної дисципліни

Квантова статистика

(назва навчальної дисципліни)

напрямок _____ 6.040203 – «Фізика» _____
(шифр, назва напрямку)

спеціальність _____
(шифр, назва спеціалізації)

спеціалізація _____
(шифр, назва спеціалізації)

факультет _____ фізичний _____

2015 / 2016 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету (інституту, центру)

“18” вересня 2015 року, протокол № 7

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

Єрмолаєв Олександр Михайлович, доктор фіз.-мат. наук, професор;
Рашба Георгій Ілліч, канд. фіз.-мат. наук, доцент.

Програму схвалено на засіданні кафедри
теоретичної фізики імені академіка І.М. Ліфшиця

Протокол від “7” вересня 2015 року протокол № 8

Завідувач кафедри теоретичної фізики академіка І.М. Ліфшиця

_____ (Рашба Г.І.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією
фізичного факультету

_____ назва факультету, для здобувачів вищої освіти якого викладається навчальна дисципліна

Протокол від “17” вересня 2015 року № 1

Голова методичної комісії _____

_____ Макаровський М.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни “**Квантова статистика**” складена відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми підготовки першого рівню вищої освіти – бакалавр

напряму підготовки 6.040203 – фізика
спеціальності

Розвиток теоретичної фізики завжди відображається на змісті навчальних програм для студентів фізичних спеціальностей університетів. Наприклад, розвинутий у другій половині минулого сторіччя метод квантових функцій Гріна у теорії конденсованого стану речовини поступово був впроваджений у навчальний процес. Ця тенденція зберіглася досі. Розвинуті у квантовій теорії поля функціональні методи наполегливо проникають у квантову статистику і кінетику. На жаль цей процес ще не знайшов належного відображення у змісті навчальних програм. Адекватно відобразити цю тенденцію у змісті програми по курсу «Квантової статистики» для студентів – одне із завдань авторів наступної програми.

Автори цієї програми головну увагу приділяють викладу функціональних методів у квантовій статистиці, в теорії конденсованого стану речовини. Поряд з такими традиційними методами як вторинне квантування, матриця густини у програмі запланований розгляд когерентних станів бозонів і ферміонів, алгебри Грассмана, континуальних інтегралів по комплексним та грассмановим змінним. Виклад загальної теорії згідно цієї програми супроводжується прикладами, в яких пояснюються властивості нормальних провідників у магнітному полі і без нього, надплинні і надпровідні системи.

Предметом вивчення навчальної дисципліни “Квантова статистика” є методи квантової теорії поля у статистичній фізиці та кінетиці, зокрема функціональні методи та їх використання з метою розрахунків фізичних характеристик електронної рідини у провідниках.

Програма навчальної дисципліни складається з таких розділів:

Розділ 1. Основні положення квантової механіки. (теми 1-9)

Розділ 2. Вторинне квантування. (теми 10-21)

Розділ 3. Когерентні стани бозонів і ферміонів. (теми 22-28)

Розділ 4. Матриця густини. (теми 29-46)

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Мета** викладання навчальної дисципліни “Квантова статистика” є розгляд на лекціях зі студентами сучасних методів квантової теорії поля у квантовій статистиці з метою подальших розрахунків термодинамічних величин конденсованих систем. Планується викласти сучасний теорфізичний формалізм, який використовується з метою розрахунків властивостей електронної рідини у конденсованих провідниках.

- 1.2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни “Квантова статистика” є навчити студентів:
- основним поняттям квантової механіки, необхідним для подальшого викладання цього курсу,
  - володіти технікою вторинного квантування бозонів та ферміонів, вміти використовувати цей формалізм з метою опису електронів провідності у провідниках при наявності магнітного поля та без нього,
  - боголюбівській теорії надплинності та надпровідності,
  - використовувати когерентні стани з метою опису одновимірного гармонічного осцилятора, а також системи бозонів,
  - короткий вступ до розділу математики – алгебри Грассмана, необхідної для побудови когерентних станів ферміонів,
  - розраховувати гаусівські інтеграли по комплексним та грассмановим змінним,
  - представляти амплітуду переходу системи між когерентними станами та статистичну суму у вигляді континуальних інтегралів,
  - формалізму матриці густини та його використанню з метою опису змішаних станів макроскопічних квантових систем,
  - розгляду матриці густини у базисі когерентних станів,
  - представляти матрицю густини у вигляді континуального інтегралу.
- 1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми студенти повинні досягти таких результатів навчання:

знати: методи сучасної квантової статистики.

вміти: застосовувати належним чином формалізм вторинного квантування, матриці густини, когерентних станів та континуального інтегрування в процесі дослідження макроскопічних систем.

2. Опис навчальної дисципліни

Найменування показника	Галузь знань (предметна область), напрям, спеціальність, рівень вищої освіти / освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3.6	Галузь знань (предметна область) 0402 Фізико-математичні науки. Напрямок: 6.040203 – фізика.	Вибіркова
Індивідуальне науково-дослідне завдання курсова робота (назва)	Спеціальність:	Рік підготовки 4-й
Загальна кількість годин – 108	Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) Бакалавр.	Семестри
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 год. в 8-му семестрі. Самостійної роботи студента – 3 год. в 8-му семестрі.		8-й
		Лекції
		60 год.
		Практичні, семінарські
		немає
		Лабораторні
		немає
		Самостійна робота
		48 год.
		Індивідуальні завдання:
0 год.		
Вид контролю:		
самостійні письмові роботи індивідуальні залікові завдання залік		

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – 125 %.

3. Виклад змісту навчальної дисципліни 8-й семестр

Розділ 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КВАНТОВОЇ МЕХАНІКИ.

- Тема 1. Формалізм Дірака у квантовій механіці.
- Тема 2. Оператор еволюції.
- Тема 3. Представлення Шредінгера, Гейзенберга і Дірака.
- Тема 4. Матриця розсіяння.
- Тема 5. Континуальні інтеграли.
- Тема 6. Амплітуда переходу осцилятора.
- Тема 7. Заряд у магнітному полі.
- Тема 8. Квазікласичне наближення.
- Тема 9. Функція Гріна для одночастинкового рівняння Шредінгера.

Розділ 2. ВТОРИННЕ КВАНТУВАННЯ

- Тема 10. Хвильова функція бозонів у представленні вторинного квантування.
- Тема 11. Квантово-механічні величини та оператори. Гільбертів простір хвильових функцій.
- Тема 12. Оператори знищення та породження бозонів.
- Тема 13. Комутаційні співвідношення для операторів знищення та породження бозонів.
- Тема 14. Перетворення операторів знищення та породження при зміненні базису.
- Тема 15. Польові оператори.
- Тема 16. Оператори фізичних величин у представленні вторинного квантування.
- Тема 17. Неідеальний бозе-газ.
- Тема 18. Вторинне квантування ферміонів.
- Тема 19. Гамільтоніан взаємодіючих електронів.
- Тема 20. Частиново-дірковий формалізм.
- Тема 21. Взаємодіючі електрони.

Розділ 3. КОГЕРЕНТНІ СТАНИ БОЗОНІВ І ФЕРМІОНІВ.

- Тема 22. Когерентні стани осцилятора.
- Тема 23. Функція Гріна осцилятора.
- Тема 24. Когерентні стани бозонів.
- Тема 25. Гауссівські інтеграли.
- Тема 26. Алгебра Грассмана.
- Тема 27. Когерентні стани ферміонів.
- Тема 28. Когерентні стани і континуальні інтеграли.

Розділ 4. МАТРИЦЯ ГУСТИНИ.

- Тема 29. Матриця густини.
- Тема 30. Чисті та змішані стани.
- Тема 31. Матриця густини та статистичний оператор.
- Тема 32. Матриця густини складової системи.
- Тема 33. Квантове рівняння Ліувілля.
- Тема 34. Статистичний оператор у представленнях шредінгера, Гейзенберга і Дірака.
- Тема 35. Ентропія.

- Тема 36. Система у термостаті.
 Тема 37. Одночастинкова матриця густини: вільна частинка у термостаті, осцилятор у термостаті, електрон у термостаті у магнітному полі.
 Тема 38. Спінова матриця густини.
 Тема 39. Матриця густини ідеального фермі-газа.
 Тема 40. Вігнерівська функція розподілу.
 Тема 41. Рівняння Блоха.
 Тема 42. Матриця густини і континуальні інтеграли.
 Тема 43. Матриця густини і когерентні стани.
 Тема 44. Частинкові матриці густини.
 Тема 45. Характеристична функція.
 Тема 46. Матриця густини та вимірювання.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р	
1	2	3	4	5	6	7
8 семестр						
Розділ 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КВАНТОВОЇ МЕХАНІКИ.						
Тема 1.	2	1				1
Тема 2.	2	1				1
Тема 3.	2	1				1
Тема 4.	2	1				1
Тема 5.	2	1				1
Тема 6.	2	1				1
Тема 7.	2	1				1
Тема 8.	2	1				1
Тема 9.	2	1				1
Разом за розділом 1.	18	9				9
Розділ 2. ВТОРИННЕ КВАНТУВАННЯ.						
Тема 10.	2	1				1
Тема 11.	2	1				1
Тема 12.	2	1				1
Тема 13.	2	1				1
Тема 14.	2	1				1
Тема 15.	2	1				1
Тема 16.	2	1				1
Тема 17.	2	1				1
Тема 18.	2	1				1
Тема 19.	2	1				1
Тема 20.	2	1				1
Тема 21.	2	1				1
Разом за розділом 2.	24	12				12

Розділ 3. КОГЕРЕНТНІ СТАНИ БОЗОНІВ І ФЕРМІОНІВ.						
Тема 22.	2	1				1
Тема 23.	2	1				1
Тема 24.	2	1				1
Тема 25.	2	1				1
Тема 26.	2	1				1
Тема 27.	2	1				1
Тема 28.	2	1				1
Разом за розділом 3.	14	7				7
Розділ 4. МАТРИЦЯ ГУСТИНИ.						
Тема 29.	3	2				1
Тема 30.	3	2				1
Тема 31.	3	1				2
Тема 32.	3	2				1
Тема 33.	2	1				1
Тема 34.	3	2				1
Тема 35.	3	2				1
Тема 36.	3	2				1
Тема 37.	2	1				1
Тема 38.	3	2				1
Тема 39.	3	2				1
Тема 40.	3	1				2
Тема 41.	3	2				1
Тема 42.	3	2				1
Тема 43.	3	2				1
Тема 44.	3	2				1
Тема 45.	3	2				1
Тема 46.	3	2				1
Разом за розділом 4.	52	32				20
Залік						
Усього годин	108	60				48

5. Теми практичних занять

Не передбачені навчальним планом.

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Форма контролю
1	2	3	4
1.	Узагальнена нерівність Шварца.	1	опитування
2.	Узагальнена рівність Парсевалю.	1	опитування
3.	Власні значення та власні функції оператора проектування.	1	опитування
4.	Рух квантового осцилятора у представленні Гейзенберга.	1	опитування

5.	Хвильова функція електрона у магнітному полі в імпульсному представленні.	1	опитування
6.	Запізнювальна функція Гріна електрона та її часова фур'є-компонента у магнітному полі.	1	опитування
7.	Функція Гріна електрона у схрещених електричному та магнітному полях.	1	опитування
8.	Енергія основного стану неідеального бозе-газу.	1	опитування
9.	Оператори густин маси, імпульсу, енергії, кутового моменту системи частинок.	1	опитування
10.	Компонента Фур'є кулонівської взаємодії електронів у тривимірному та двовимірному випадках.	1	опитування
11.	Матричні елементи плоскої хвилі у базисі станів Ландау.	1	опитування
12.	Гамільтоніан взаємодії електронів з коливаннями кристалеві гратки, яка містить ізотопичні домішкові атоми з урахуванням магнітного квантування руху електронів.	1	опитування
13.	Представлення гамільтоніана міжелектронної взаємодії через оператори знищення та породження електронів у станах Ванн'є.	1	опитування
14.	Магнітні функції Ванн'є та їх фізичні властивості.	1	опитування
15.	Представлення гамільтоніана електрон-електронної взаємодії через оператори знищення та породження частинок і дірок.	1	опитування
16.	Енергія основного стану надпровідника.	1	опитування
17.	Представлення гамільтоніана феромагнетика через оператори породження та знищення магнонів. Спектр магнонів у зовнішньому магнітному полі.	1	опитування
18.	Переповненість базиса когерентних станів осцилятора.	1	опитування
19.	Матриця густини для неполяризованого пучка світла.	1	опитування
20.	Матриця густини в імпульсному представленні. Навести приклади.	1	опитування
21.	Матриця густини частинки у термостаті в одновимірному та двовимірному випадках.	1	опитування
22.	Матриця густини електрона у термостаті, який здійснює двовимірний рух у магнітному полі перпендикулярному площині руху.	1	опитування
23.	Матриця густини тривимірного гармонічного осцилятора у термостаті.	1	опитування
24.	Матриця густини електрона у схрещених електричному та магнітному полях.	1	опитування
25.	Спінова матриця густини електрона у магнітному полі.	1	опитування
26.	Вігнерівська функція розподілу для гармонічного осцилятора у термостаті.	1	опитування
27.	Граничний перехід до класичної статистики у виразі для вігнерівської функції розподілу електронів у магнітному полі.	1	опитування
28.	Рівняння Блоха для тривимірного ізотропного гармонічного осцилятора у термостаті та для електрона у магнітному полі.	1	опитування
29.	Знаходження матриці густини електрона у магнітному	1	опитування

	полі за допомогою континуального інтегрування.		
30.	Розрахунок континуального інтеграла за допомогою теорії збурень.	1	опитування
31.	Використання квантового рівняння Ліувілля для одновимірного осцилятора в термінах змінних дія-кут.	1	опитування
32.	Характеристичні функції для координати та імпульсу чистого та змішаного ансамблів одновимірних гармонічних осциляторів.	1	опитування
	Разом	48	

Після викладу кожного розділу цього курсу у рамках самостійної роботи студентам пропонуються завдання. Вони покликані стимулювати більш глибоке вивчення теоретичного матеріалу курсу студентами. Деякі з цих завдань можуть використовуватися як курсові та дипломні роботи.

7. Індивідуальні завдання

Не передбачені навчальним планом.

8. Методи навчання

Лекції, самостійна робота.

9. Методи контролю

Контрольні роботи за розділами, домашні завдання, залік з урахуванням результатів поточного контролю.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Залік (8-семестр)

Поточне тестування та самостійна робота		Сума
Розділ 1, 2	Розділ 3, 4	
T1-T21	T22-T46	100
Контрольна робота – 30 Домашні завдання – 20	Контрольна робота – 20 Індивідуальне завдання - 10 Домашні завдання – 20	

11. Рекомендоване методичне забезпечення

1. Робоча програма навчальної дисципліни.
2. Авторські навчальні посібники (див № 8-16 у п. 11 нижче)
3. Навчальні посібники, монографії, наукові статті.
4. Мультимедійні презентації лекцій.

Базова література

1. Абрикосов А.А., Горьков Л.П., Дзялошинский И.Е. Методы квантовой теории поля в статистической физике. – М.: Физматгиз, 1962. – 444 с.
2. Лифшиц Е.М., Питаевский Л.П. Статистическая физика. ч. 2. – М.: Физматлит, 2000. – 494 с.
3. Каданов Л., Бейм Г. Квантовая статистическая механика. – М.: Мир, 1964. – 256 с.
4. Лифшиц Е.М., Питаевский Л.П. Физическая кинетика. – М.: Наука, 2002. – 536 с.
5. Зубарев Д.Н., Морозов В.Г., Рёпке Г. Статистическая механика неравновесных процессов. – М.: Физматлит, 2002. – Т. 1. – 432 с.; 2002. – Т. 2. – 296 с.
6. Negele J.W. and Orland H. Quantum Many-Particle Systems. – California: Addison-Wesley Publ. Co., 1988. – 456 p.
7. Блейзо Ж-П., Рипка Ж. Квантовая теория конечных систем. – Киев: Феникс, 1998. – 480 с.
8. Єрмолаєв О.М., Рашба Г.І. Вступ до статистичної фізики і термодинаміки. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – 516 с.
9. Ермолаев А.М., Рашба Г.И. Лекции по квантовой статистике и кинетике. Часть 1. – Х.: 2007 Видавн.відділ НМЦ. Учебное пособие. – 68 С.
10. А.М. Ермолаев, Г.И. Рашба Лекции по квантовой статистике и кинетике. Часть 2. Вторичное квантование. Учебное пособие, Вид. Центр ХНУ, Харків, 2008, 70 с.
11. А.М. Ермолаев, Г.И. Рашба Лекции по квантовой статистике и кинетике. Часть 3. Когерентные постоянные бозонов и фермионов. Навч. посібник. Видавнич. центр ХНУ, Харків, 2008, 57 с.
12. Ермолаев А.М., Рашба Г.И. Лекции по квантовой статистике и кинетике. Ч.4 Матрица плотности // Учебное пособие, Вид. Центр ХНУ, Харків, 2009, 70 с.
13. Ермолаев А.М., Рашба Г.И. Лекции по квантовой статистике и кинетике. Ч.5 Функции Грина в квантовой статистике. // Учебное пособие, Вид. Центр ХНУ, Харків, 2009, 144 с.
14. Ермолаев А.М., Рашба Г.И. Лекции по квантовой статистике и кинетике. Ч.6 Метод функций Грина в квантовой кинетике // Учебное пособие, Изд. ХНУ, Харьков, 2010. – 100 с.
15. Ермолаев А.М. Лекции по квантовой статистике и кинетике. Ч.7. Метод Келдыша в квантовой кинетике : Учебное пособие/ А.М. Ермолаев, Г.И. Рашба. – Харків: вид. Центр ХНУ, 2012. – 72 с.
16. Ермолаев А.М., Рашба Г.И. Взаимодействующие электроны : учебно-методическое пособие // Видавництво ФОП «Ляпин А.А.», м. Харків, 2015. – 90 с.

Допоміжна література

1. Вопросы квантовой теории необратимых процессов. – М.: ИИЛ, 1961. – 365 с.
2. Келдыш Л.В. Диаграммная техника для неравновесных процессов // ЖЭТФ. – 1964. – 47, в. 4(10). – С. 1515-1527.
3. Kamenev A., Andreev A. Electron-electron interactions in disordered metals: Keldysh formalism // Phys. Rev. – 1999. – B60, № 4. – P. 2218-2238.
4. Danielewicz P. Quantum theory of nonequilibrium processes // Ann. Phys. – 1984. – 152. – P. 239-326.
5. Rammer J., Smith H. Quantum field-theoretical methods in transport theory of metals // Rev. Mod. Phys. – 1986. – 58, № 2. – P. 323-359.
6. Botermans W. and Malfliet R. Quantum transport theory of nuclear matter // Phys. Rep. – 1990. – 198, № 3. – P. 115-194.
7. Zagoskin A.M. Quantum theory of many-body systems: Techniques and applications. – New

- York: Springer, 1998. – 244 p.
8. Babichenko V.S. and Kozlov A.N. Functional method for the random-field systems with inelastic scattering // *Solid State Communications*. – 1986. – 59, № 1. – P. 39-43.
  9. Райдер Л. Квантовая теория поля. – М.: Мир, 1987. – 512 с.
  10. Цвелик А. М. Квантовая теория поля в физике конденсированного состояния. – М.: Физматлит, 2002. – 320 с.
  11. Feigel'man M.V., Larkin A.I., Skvortsov M.A. Keldysh action for disordered superconductors // *Phys. Rev.* – 2000. – B61, № 18. – P. 12361-12388.
  12. Ермолаев А.М., Рашба Г.И. К теории магнитопримесных состояний электронов в проводниках // *ФНТ*. – 2004. – 30, № 1. – С. 69-73.
  13. Andersen J.O. Theory of the weakly interacting Bose gas // *Rev. Mod. Phys.* – 2004. – 76, № 2. – P. 599-639.
  14. Березин Ф.А. Метод вторичного квантования. – М.: Наука, 1965. – 236 с.
  15. Kuang-chao Chou, Zhao-bin Su, Bal-lin Hao and Lu Yu. Equilibrium and nonequilibrium formalisms made unified. *Phys. Rep.*, 118, № 1,2, 1985, p. 1-131.
  16. Kamenev A. Many-body theory of non-equilibrium systems // *arXiv: cond-mat/0412296v2* 7 Feb.– 2005. – P. 1-71.
  17. Kamenev A. and Levchenko A. Keldysh technique and nonlinear σ -model: basic principles and applications // *Depart. of Phys. Univ. of Minneap., MN55455, USA, Febr. 21.* – 2009. – P. 1-102.
  18. Kita T. Introduction to nonequilibrium statistical mechanics with quantum field theory // *arXiv: 1005.0393 v1 [cond-mat. stat-mech]* 3 May. – 2010. – P. 1-78.
  19. Зинн-Жюстен Ж. Континуальный интеграл в квантовой механике. – М.: Физматлит, 2010. – 356 с.

Інформаційні ресурси

1. Учебні матеріали на сайті кафедри теоретичної фізики
http://kaf-theor-phys.univer.kharkov.ua/ukrainian/for%20students_study_ukr.html
http://kaf-theor-phys.univer.kharkov.ua/ukrainian/for%20students_ref_ukr.html
2. Відеолекції та відкриті освітні матеріали МФТІ
<http://lectoriy.mipt.ru/course/viewall/>